

Η επέμβαση της Ελλάδας στη Μικρά Ασία

Οι λόγοι οι οποίοι οδήγησαν στην επέμβαση στη Μικρά Ασία το 1919,
η πολιτική και οι αποφάσεις του Ελευθέριου Βενιζέλου
και οι συνέπειες που είχε η εκλογική του ήττα στην έκβαση της εκστρατείας.

2ος Πανελλήνιος Μαθητικός Διαγωνισμός Δοκιμίου για την Γ' Λυκείου
του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και Μελετών «ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»

Στοιχεία Μαθητή - Σχολείου

Σταμάτιος Θεοφιλόπουλος

3^ο Γενικό Λύκειο Ξάνθης

Τηλ. Σχ. 25410 72992

Email: mail@3lyk-xanth.xan.sch.gr

Υπ. Καθηγήτρια: **Γιαννακοπούλου Βασιλική**

Η Ελλάδα αντίκρισε τον 20^ο αιώνα ως το πλέον ανυπόληπτο κράτος της Ευρώπης ιδιαίτερα μετά την ταπεινωτική ήττα στον «ατυχή» ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.

Μετά το στρατιωτικό κίνημα του 1909 ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος εμπιστεύτηκε τη διακυβέρνηση της ταλαιπωρημένης Ελλάδας στον πρωταγωνιστή του Κρητικού ζητήματος Ελευθέριο Βενιζέλο, μια πολυσύνθετη μορφή, που επί εικοσιπέντε έτη δέσποσε στην ελληνική και διεθνή πολιτική σκηνή.

Ο Βενιζέλος ανέλαβε το εθνικό άρμα ενώ *«κατέκειτο ως άμαξα με θρυμματισμένους τροχούς»*¹. Εξέφραζε την μετριοπαθή τάση της *«επανάστασης»*² στο Γουδί διοχετεύοντας το αορίστου τάσεως κίνημα στο συνταγματικό κανάλι και στην αναθεωρητική πολιτική του αστικού εκσυγχρονισμού.

Εξομάλυνε την εσωτερική κατάσταση, ανασυγκρότησε τον στρατό, έδωσε στο λαό ελπίδα και όραμα. Αξιοποίησε τις χρονικές συγκυρίες και τα συμφέροντα των δυνάμεων προς όφελος της Ελλάδας συχνά με αποφάσεις υψηλού ρίσκου. Η αρχικά συμβιβαστική στάση του έναντι της μοναρχίας, οι ευρείες μεταρρυθμίσεις και η στρατιωτική ανασυγκρότηση επέτυχαν τη δημιουργία ενιαίου εσωτερικού μετώπου που υπηρέτησε την ιδέα της εθνικής ολοκλήρωσης. Η ποιοτική αλλαγή που συντελέστηκε βασισμένη στον γαλλικό φιλελεύθερο ριζοσπαστισμό ανέσυρε την χώρα από τη διπλωματική απομόνωση και την ανέδειξε σε μεσογειακή δύναμη. Ο Βενιζέλος κατέστησε την Ελλάδα υπολογίσιμο σύμμαχο και ισότιμο συνομιλητή των δυνάμεων της Αντάντ.

Με την οξεία του αντίληψη, τη διπλωματική ικανότητα και την αφοσίωσή του στη συμμαχική υπόθεση, η Ελλάδα βρέθηκε μια ανάσα από την ολοκλήρωση της «Μεγάλης Ιδέας». Τελικός σκοπός του ήταν η δημιουργία ενός κράτους διευρυμένου, βιώσιμου με δυτικοποιημένους κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς που θα του επέτρεπαν την οργανική του ενσωμάτωση στον ανεπτυγμένο κόσμο.

Ο Έλληνας πολιτικός που συμπεριέλαβε τη Δυτική Μικρά Ασία στα σχέδιά του περί εθνικού χώρου, στη δική του «Χάρτα της Ελλάδος», μετά την υπογραφή της συνθήκης του Βουκουρεστίου απευθυνόμενος στον Εμμανουήλ Ρέπουλη έλεγε:

«Και τώρα τα βλέμματά μας προς Ανατολάς».

Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος με τον Ελευθέριος Βενιζέλο στο Χατζή Μπεϊλίκ κατά τη διάρκεια του Β' Βαλκανικού Πολέμου, Ιούλιος 1913, (Πηγή: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»)

Το πρώτο βήμα για την συμπερίληψη οθωμανικών εδαφών στον ελλαδικό χώρο έγινε τον Ιανουάριο του 1915 όταν η Ελλάδα δέχτηκε πρόταση των δυνάμεων της Συνεννοήσεως για στρατιωτική συνδρομή προς την εμπόλεμη με την Αυστρία Σερβία, με αόριστα οφέλη επί της Μικράς Ασίας στο πλαίσιο συνδιαλλαγών με τις Βαλκανικές

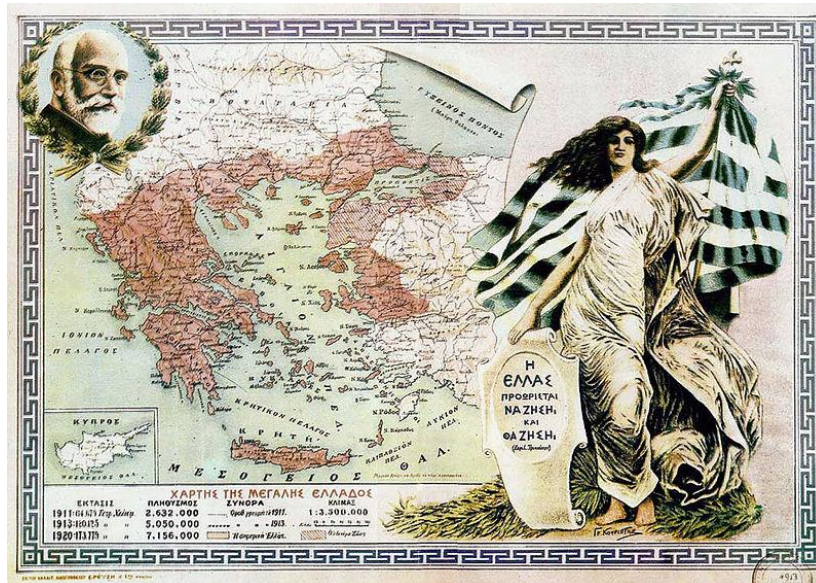
χώρες για την προσχώρησή τους στην Αντάντ έναντι του επερχόμενου πολέμου.

Οι πολιτικές πρωτοβουλίες του Βενιζέλου στηρίχθηκαν στην εκτίμηση ότι η Ελλάδα σύντομα θα έπρεπε να εξέλθει στον πόλεμο για να επιτύχει τους εθνικούς στόχους. Επέλεξε να θέσει την Ελλάδα στο πλευρό της Αντάντ στο Μεγάλο Πόλεμο προσδοκώντας μεταπολεμικά οφέλη με την πεποίθηση ότι τα γεωστρατηγικά δεδομένα επιβεβαίωναν την υπεροχή των Αγγλογάλλων στην Ανατολική Μεσόγειο συγκρουόμενος με τον «μικρόνου»³ κληρονομικό Άρχοντα θαυμαστή της ακατάβλητης γερμανικής δύναμης και τις ιστορικές ολιγαρχίες.

Η παρεμβατική επιμονή του Κωνσταντίνου σε ουδετερότητα οδήγησε σε αντιπαράταξη παλαιού και νέου πολιτικού κόσμου, σε δύο παραιτήσεις του Βενιζέλου και αναπόφευκτα στον Εθνικό Διχασμό. Η μετά από πολλά εσωτερικά γεγονότα συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο δικαίωσε την πολιτική Βενιζέλου και την κατέταξε μεταξύ των νικητών. Η ανακωχή του Μούδρου⁴ άνοιξε τον δρόμο για ουσιαστική διεκδίκηση μικρασιατικών περιοχών με ελληνοχριστιανικούς πληθυσμούς.

Στη Διάσκεψη Ειρήνης⁵ στο Παρίσι θα διαμορφωνόταν ο μεταπολεμικός κόσμος. Η ελληνική αντιπροσωπεία με ενορχηστρωτή τον Βενιζέλο έσπευσε να στηρίξει τις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις προς Βορρά και Ανατολάς στη βάση της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών (την οποία επικαλούνταν και ο Κεμάλ για τους Τούρκους) και της τρέχουσας εθνολογικής πραγματικότητας. Ο Βενιζέλος χρησιμοποίησε το αίσθημα φιλίας και εμπιστοσύνης που ανέπτυξε με τους ισχυρούς ηγέτες (Λούντ Τζώρτζ, Ζωρζ Κλεμανσώ, Γούντροου Ουίλσον) κάθε διαθέσιμο μέσο για τη διαμόρφωση της διεθνούς κοινής γνώμης, ακόμη και τη συμμετοχή της Ελλάδας σε συμμαχική εκστρατεία κατά του Ερυθρού Στρατού.

Η εκμείευση της εντολής απόβασης στη Σμύρνη από το συμμαχικό Συμβούλιο ήταν απότοκο της επιτήδειας και συστηματικής εκμετάλλευσης από τον Βενιζέλο της ανταγωνιστικής διαμάχης των Μεγάλων Δυνάμεων για την εδραίωση της επιρροής τους στο χώρο της Εγγύς Ανατολής. Οι δυνάμεις της Αντάντ δίσταζαν να επιβάλουν στρατιωτικά τη Συνθήκη των Σεβρών που προϋπέθετε την αβέβαιη ήττα του τουρκικού εθνικιστικού κινήματος. Έπρεπε δε να έχουν περιθώρια διαπραγμάτευσης με τον αποφασισμένο, να προασπίσει τα συμφέροντα μιας ανεξάρτητης Τουρκίας, Κεμάλ που δεν είχε συνυπογράψει τη Συνθήκη. Ο Βενιζέλος δεν μπορούσε παρά να εκτελέσει άμεσα τη συμμαχική εντολή παρά την πλημμελή προετοιμασία της επιχείρησης γιατί διαφορετικά θα αποδομούσε όλη την πολιτική του από το 1915.

Ο χάρτης της «Μεγάλης Ελλάδος των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών», μετά τη Συνθήκη των Σεβρών του 1920.

Η νικηφόρα προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων στην περιοχή της Σμύρνης θα επιστεφθεί με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών⁶ που για τις Συμμαχικές Δυνάμεις προσέφερε μια ιδανική λύση του Ανατολικού Ζητήματος μεν,

για τους Έλληνες δε επισφράγιζε την εδαφική επέκταση της Ελλάδας και το δικαίωμα κατοχής και διοίκησης της Σμύρνης με προοπτική ενσωμάτωσης και σήμαινε την εκπλήρωση του οράματος της «Μεγάλης Ελλάδας».

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ενώ υπογράφει τη Συνθήκη στο Δημαρχείο των Σεβρών 28/10 Αυγούστου 1920
(Πηγή: : <http://www.elvenizelos.org.gr>)

Οθωμανός πληρεξούσιος υπογράφει τη συνθήκη των Σεβρών
(Πηγή: <http://www.elvenizelos.org.gr>)

Η εγκατάλειψη του δόγματος περί οθωμανικής ακεραιότητας από τις Δυνάμεις μετά την γερμανική ενίσχυση του νεοτουρκικού εθνικιστικού κινήματος, καθώς και η στρατηγική θέση και το πλούσιο υπέδαφος της Μικράς Ασίας καθόρισαν τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα Αγγλίας, Γαλλίας και Ιταλίας. Ο αμερικανικός παράγοντας εμφανιζόμενος δυναμικά στο Συνέδριο Ειρήνης υποχρέωσε τους συμμάχους να επανασχεδιάσουν τους επεκτατικούς τους στόχους. Η αποχώρηση της Ρωσίας από τη συμμαχία μετά τη Οκτωβριανή Επανάσταση⁷ ευνόησε την προώθηση της Ελλάδας για την αποκατάσταση της πολιτικοοικονομικής και στρατιωτικής ισορροπίας στη Μικρά Ασία.

Από το 1908 όταν το νεοτουρκικό κίνημα επικράτησε οι Τούρκοι μεθόδευσαν την εξόντωση των χριστιανικών πληθυσμών, με αλλεπάλληλους διωγμούς σφαγές και εκτοπισμούς. Το ζήτημα ανέκυψε εκ νέου όταν ο διαφαινόμενος διαμελισμός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας

φανάτιζε τους τουρκικούς πληθυσμούς με ένοπλες ομάδες να επιδίδονται σε επιθέσεις κατά χριστιανών. Η διάσωση εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων μπορούσε να επιτευχθεί είτε με τη δημιουργία αυτόνομου κράτους υπό την διοίκηση της Κοινωνίας των Εθνών, γεγονός που συναντούσε την απροθυμία του συμμαχικού συμβουλίου, είτε με τη μαζική μεταφορά τους στο ελληνικό βασίλειο κάτι που η Ελλάδα δεν επιθυμούσε για λόγους αδυναμίας περίθαλψής τους και ακύρωσης των ελληνικών διεκδικήσεων στην περιοχή. Επιπλέον, οι εκπατρισθέντες προηγούμενων διώξεων ασκούσαν πιέσεις για επαναπατρισμό και ανάκτηση των περιουσιών τους αντιδρώντας σε πρόταση ανταλλαγής τους. Παράλληλα οι Τούρκοι απειλούσαν με ανακατάληψη τα μεγάλα νησιά του ανατολικού Αιγαίου.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις επιθυμούσαν ειρήνευση στην περιοχή συγχρόνως με την ανακοπή του επεκτατισμού της Ιταλίας, η οποία μετά την κατάληψη της Αττάλειας κινούνταν προς τη Σμύρνη. Ωστόσο, αντιμετωπίζοντας εσωτερικό αντιμιλιταρισμό και αντιδράσεις των μουσουλμάνων υπηκόων τους έδειχναν απροθυμία να επέμβουν στρατιωτικά.

Ο Βενιζέλος, γεννημένος υπόδουλος ο ίδιος, επικαλούμενος εθνολογικά και ιστορικά επιχειρήματα εξασφάλισε την επιδιωκόμενη συμμαχική εντολή για ελληνική στρατιωτική επέμβαση στη Σμύρνη, ως πρώτο βήμα για την απελευθέρωση της Κωνσταντινούπολης, την οποία έσπευσε να υλοποιήσει παρά τις ανησυχίες του για εσωτερική αντίδραση και τις αντιρρήσεις του Γενικού Επιτελείου.

-«Απεφασίσαμεν σήμερα μετά του προέδρου Ουίλσον και του κυρίου Κλεμανσώ ότι δέον να καταλάβετε την Σμύρνην!»

-«Είμεθα έτοιμοι!»⁸

Η τελική δικαίωση του Βενιζέλου στο διπλωματικό πεδίο δεν ήταν αρκετή για να αναγάγει την ευόδωση των εθνικών αγώνων σε καθοριστικό κριτήριο των εκλογικών επιλογών του κουρασμένου από τους συνεχείς πολέμους λαού. Η πολύμηνη απουσία του στο εξωτερικό για την εκ του σύνεγγυς προώθηση των ελληνικών συμφερόντων και η εξ αυτού ανάγκη να εμπιστευθεί τις εσωτερικές υποθέσεις σε ανεπαρκείς, όπως αποδείχθηκε, συνεργάτες διατάραξε την εθνική ομοψυχία, ειδικά μετά την απόπειρα δολοφονίας του στο Παρίσι αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών και τις πράξεις αντεκδίκησης με αποκορύφωμα την δολοφονία του επιφανούς στελέχους της αντιπολίτευσης Ίωνα Δραγούμη.

Στις, ίσως τελικά, αχρείαστες εν καιρώ πολέμου εκλογές της 1^{ης} Νοεμβρίου τα σφαιρίδια πρόδωσαν τον Βενιζέλο. Ο ίδιος εκμυστηρεύτηκε στον Δεμερτζή: *«Το λάθος μου ήταν που, ενώ είχα τη δύναμη να φωνάξω το Γεώργιο ως βασιλέα, σαν πέθανε ο Αλέξανδρος, και να τον επιβάλλω στην ανάγκη, έχοντας όλο το στρατό μαζί μου, δεν το έκανα, ενώ το ήθελα, παρά προκήρυξα εκλογές»*⁹. Την ώρα που ο ελληνικός λαός «μαύριζε» τον Βενιζέλο εκείνος διαπραγματεύονταν την αποχώρηση των Άγγλων και αναπλήρωσή τους από ελληνική δύναμη στην Κωνσταντινούπολη. Λίγο πριν πάρει τον δρόμο της αυτοεξορίας έλεγε προφητικά: *«Σ' έξη μήνες θα έχουν συντελεστεί τέτοιες καταστροφές, που καμιά ανθρώπινη δύναμη δε θα μπορεί πια να τις συγκρατήσει»*¹⁰. Με το αποτέλεσμα των εκλογών και την παλινόρθωση του Κωνσταντίνου *«... η Ελλάδα απάλλαξε τους συμμάχους από κάθε υποχρέωση και δέσμευση απέναντί της»*.¹¹ Οι ενδοσυμμαχικές αντιδράσεις εκδηλώθηκαν με πολιτική και οικονομική απομόνωση της Ελλάδας και ανάπτυξη τουρκοευρωπαϊκής προσέγγισης. Παράλληλα, οι Μπολσεβίκοι μη ξεχνώντας την γαλλοελληνική εκστρατεία στην Ουκρανία έσπευσαν να συνδράμουν τον κεμαλικό στρατό.

Η ελληνική κυβέρνηση, αντίθετα με την προεκλογική αντιπολεμική ρητορική της, επέλεξε την μοιραία για την έκβαση του πολέμου προέλαση κατά μήκος του Σαγγάριου προς την Άγκυρα και «παγιδεύτηκαν έτσι σε ένα αλυτρωτικό εγχείρημα που τους ήταν ξένο»¹² προσπαθώντας να αποδείξουν ότι τα κατάφεραν εξίσου καλά με τον Βενιζέλο.

Πηγή: www.eidisis.gr

Η αντικατάσταση της ηγεσίας και των έμπειρων βενιζελικών διοικητών του μετώπου από άπειρους βασιλικούς αξιωματικούς, η αλλαγή των επιτελικών σχεδίων και η αδυναμία ανεφοδιασμού έφθειραν το ηθικό των στρατιωτών. Οι Δυνάμεις η μία μετά την άλλη απέσυραν την στήριξή τους στο ελληνικό εγχείρημα ενώ ο Κεμάλ δημιουργούσε έναν αξιόμαχο στρατό. Η αποχώρηση Βενιζέλου στέρησε την Ελλάδα από έναν ικανό αντιπρόσωπο που θα μπορούσε να διαπραγματευθεί με τις Δυνάμεις έναν βιώσιμο πολιτικό συμβιβασμό.

Το κατά τον Δ. Γούναρη «στρατιωτικό ατύχημα»¹³ της κατάρρευσης του ελληνικού μετώπου με βαρύτατες απώλειες από την τουρκική εαρινή αντεπίθεση και της

άτακτης οπισθοχώρησης έσπειρε πανικό μεταξύ των ελληνοορθόδοξων που προσπαθούσαν απεγνωσμένα να μετακινηθούν προς τα παράλια για να διαφύγουν στην Ελλάδα παρά την απαγόρευση του Έπατου Αρμολστή.

Από την εκκένωση της Νικομήδειας. 13/6/21 (Πηγή: elia.org.gr)

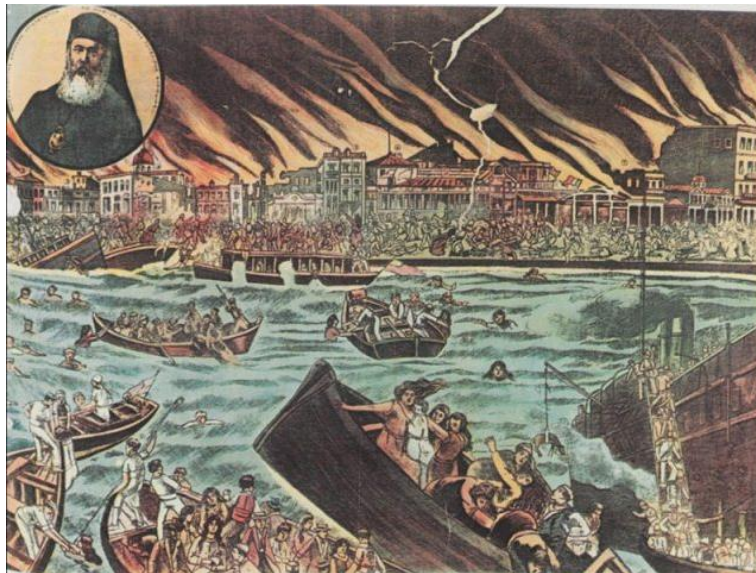
Η αναζήτηση διπλωματικής λύσης προσέκρουσε στην ευρύτερη διεθνή νομιμοποίηση της υπεροπτικά αδιάλλακτης κεμαλικής ηγεσίας με αποτέλεσμα τη λαίλαπα της μικρασιατικής καταστροφής και αποκορύφωμα την πυρπόληση της Σμύρνης.

Ο Χρυσόστομος Σμύρνης
(Πηγή : <https://archive.ert.gr>)

Ο Χρυσόστομος Σμύρνης λίγο πριν την διαφαινόμενη τραγωδία παρακινούσε απελπισμένος τον Βενιζέλο: «...μη διστάσητε να προβείτε εις εκατό κινήματα, ίνα σώσητε τώρα ολόκληρον τον απανταχού και ιδία τον μικρασιατικόν και θρακικό Ελληνισμόν...»¹⁴.

Τα ανείπωτα εγκλήματα κατά Ελλήνων και Αρμενίων από τους Τούρκους έκαναν τον Αμερικανό Πρόξενο στην Σμύρνη George Horton να γράψει: «Ένα από τα δυνατώτερα συναισθήματα που πήρα μαζί μου απ' τη Σμύρνη ήταν το συναίσθημα της ντροπής, διότι άνηκα στο ανθρώπινο γένος».

Λαϊκή εικόνα της εποχής για την Καταστροφή της Σμύρνης.
Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα

Με την αλλοπρόσαλλη διαχείριση από την ελληνική κυβέρνηση και τον «παράφρονα και εγωιστή»¹⁵ Υπάτο Αρμοστή Σμύρνης της τελικής φάσης της μικρασιατικής εκστρατείας και την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών που ακολούθησε «ξεριζώθηκε τριών χιλιάδων χρόνων ελληνισμός, για να στερευωθεί ένας καταραμένος θρόνος που και δε στερεώθηκε!»¹⁶.

Φώτης Κόντογλου, «Πρόσφυγες - Η κοιλάδα του κλαυθμώνος», περίπου 1930,
 Ιδιωτική Συλλογή
 (πηγή: Ίδρυμα Μποδοσάκη, από παρουσίαση Αλεξάνδρου Τενεκετζή)

Η δίκη-εκτέλεση των εξ για λόγους «εθνικής σκοπιμότητας»¹⁷ δεν εξομάλυνε την πολιτική κατάσταση. Αντίθετα η παρέμβαση των στρατιωτικών στην πολιτική έγινε συχνό φαινόμενο τα επόμενα χρόνια με απόληξη την δικτατορία Μεταξά.

Ο Βενιζέλος κλήθηκε από την επαναστατική κυβέρνηση Πλαστήρα να ηγηθεί της ελληνικής αντιπροσωπείας στη συνδιάσκεψη της Λωζάνης και πέτυχε «...την

συνομολόγησιν εντίμου ειρήνης, ήτις επιτρέπει εις την Ελλάδα να επιστρέψη εις τα έργα της ειρήνης και να αφοσιωθή εις το έργον της εσωτερικής της περισυλλογής»¹⁸.

Λωζάννη, ο Βενιζέλος βγαίνει από το κτήριο της συνδιάσκεψης. Η στάση του είναι χαρακτηριστική των αισθημάτων που ταλανίζουν την ψυχή του. (Πηγή: <http://www.elvenizelos.org.gr>)

Η οικονομικά και ηθικά καταρρακωμένη Ελλάδα που θρηνούσε απώλειες άνω των 25.000 ανδρών και χιλιάδες αγνοούμενους και τραυματίες κλήθηκε να περιθάψει και να ενσωματώσει ενάμισι εκατομμύριο ενδεείς εκπατρισμένους που άφησαν πίσω τους 600.000 νεκρούς και αναζήτησαν καταφύγιο στην αρχέγονη μητρόπολη μετουσιώνοντας την καταστροφή σε δύναμη ζωής και δημιουργίας.

Πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, Αττική, 1922.
Φωτογραφικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη

Το δράμα του 1922 επέφερε βαθιές τομές στην ελληνική κοινωνία σε επίπεδο κοινωνικοοικονομικό, πολιτικό, και πολιτισμικό και διαμόρφωσε τις προσλαμβάνουσες των επόμενων γενεών.

Μπορεί κάποιος σήμερα να πει πως αν ο Βενιζέλος δεν είχε χάσει τις εκλογές του 1920 ή η κυβέρνηση που τον διαδέχθηκε δεν είχε επαναφέρει τον Κωνσταντίνο, τότε πιθανότατα η Ελλάδα θα μπορούσε να είχε διασώσει την Ανατολική Θράκη, γιατί η Σμύρνη ίσως τελικά δεν ήταν εύκολα υποστηρίξιμη απέναντι στην αναδυόμενη Τουρκία του Κεμάλ. Η δε Συνθήκη της Λωζάνης δεν μπόρεσε να προστατεύσει τους μη ανταλλάξιμους Έλληνες της Τουρκίας, αν αναλογιστούμε την τύχη τους στην Πόλη, την Ίμβρο και την Τένεδο.

Ο Βενιζέλος υπηρέτησε το ελληνικό όραμα με εξωστρέφεια μεθοδικότητα και ρεαλισμό. Η εξουσία για αυτόν δεν ήταν πάντα αυτοσκοπός αλλά το κατάλληλο μέσο επίτευξης του υψηλού οράματος της ελληνική φυλής. Σε περίοδο Εθνικού Διχασμού κατάφερε να κάνει πόλεμο και να διαπραγματευτεί ειρήνη ασκώντας την διπλωματία ως τέχνη του εφικτού. Υπηρέτησε μεγάλα ιδανικά με φρόνηση και διορατικότητα πολλές φορές βαδίζοντας δια της τεθλασμένης

και ανέλαβε το δικό του μερίδιο στη διαμόρφωση της ιστορίας.

Την εθνική ανάταση από τις επιτυχίες των Βαλκανικών και του Μεγάλου Πολέμου ακολούθησαν ο εθνικός διχασμός, η Συνθήκη των Σεβρών, η Μικρασιατική εκστρατεία, η τραγωδία του ξεριζωμού των Ελλήνων της «καθ' ημάς Ανατολής», η Συνθήκη της Λωζάνης και τελικά η αναδίπλωση του ελληνισμού στα όρια του πληθυσμιακά διευρυμένου εθνικού κράτους επιβεβαιώνοντας ότι η ελληνική ιστορία είναι μια διαρκής εναλλαγή από θριάμβους και καταστροφές.

Σημειώσεις

1. Έκφραση του αντιβενιζελικού αρθρογράφου Γ. Βλάχου
2. Το κίνημα στο Γουδί δεν μπορεί να θεωρηθεί ως επανάσταση το ίδιο αλλά το σύνολο των εξελίξεων που αυτό πυροδότησε.
3. Άποψη του πολιτικού και διπλωμάτη Άθω Ρωμανού
4. Ανακωχή του Μούδρου 17/30 Οκτωβρίου 1918
5. Η Διάσκεψη της Ειρήνης άρχισε στο Παρίσι στις 12 Ιανουαρίου 1919 (ν.ημ.)
6. Η Συνθήκη των Σεβρών υπογράφηκε στο Δημαρχείο των Σεβρών στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920
7. Η Οκτωβριανή Επανάσταση έλαβε χώρα στις 25 Οκτ./7 Νοεμβρίου 1917
8. Μάιος 1919 - Στιχομυθία του Πρωθυπουργού της Αγγλίας Λούντ Τζώρτζ με τον Ε. Βενιζέλο στο Μέγαρο Καί ντ' Ορσέ στο Παρίσι
9. Πηνελόπη Δέλτα - Ημερολόγιο 24-2-1931
10. Πηνελόπη Δέλτα – Αναμνήσεις 1920
11. Winston Churchill, The Aftermath 1918 -1928, New York, 1929
12. Κατά τον Θ. Μαυρογορδάτο
13. Έτσι χαρακτήρισε ο Δ. Γούναρης την Μικρασιατική καταστροφή σε γραπτό απολογητικό υπόμνημα κατά την διάρκεια τις δίκης των εξ που διαβάστηκε ενώπιον του έκτακτου στρατοδικείου στις 28 Οκτ./10 Νοεμβρίου 1922
14. Επιστολή Χρυσοστόμου Σμύρνης προς Βενιζέλο-25 Αυγούστου 1922
15. Ομοίως
16. Πηνελόπη Δέλτα –Αναμνήσεις
17. Όπως παραδέχτηκε ο Θ. Πάγκαλος
18. Τηλεγράφημα της 24^{ης} Ιουλίου 1923 του Ε. Βενιζέλου προς τον Πρωθυπουργό Στ. Γονατά και τον αρχηγό της Επανάστασεως Νικ. Πλαστήρα αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αβτζιγιάννης Κωνσταντίνος, «Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-1922», Πολεμική μονογραφία, Επικοινωνίες Α.Ε., Αθήνα.
- Βαϊῶης Αθ. Θωμάς, «Ελευθέριος Βενιζέλος, Μελέτη πολιτικής ιστορίας και κριτικής», τ. β', εκδ. της εφημερίδος «ΠΑΤΡΙΣ», Αθήναι, 1934.
- Βεντήρης Γεώργιος, «Η Ελλάς του 1910-1920», ιστορική μελέτη, Πυρσός, Αθήναι, 1931.
- Βερέμης Θάνος, «Οι Μεγάλοι Έλληνες» τ. 8^{ος}, Ελευθέριος Βενιζέλος, ΣΚΑΪ, 2009.
- Βενιζέλος Ε. «Ποιοί οι υπεύθυνοι δια την Μικρασιατικήν Καταστροφήν», Τρεις ιστορικά αγορεύσεις του Πρωθυπουργού κ. Ε. Κ. Βενιζέλου, Εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1932, Επανέκδοση ΤΑ ΝΕΑ, 2020.
- Δέλτα Πηνελόπη, «Ελευθέριος Βενιζέλος, Ημερολόγιο –Αναμνήσεις –Μαρτυρίες –Αλληλογραφία», επιμ. Π. Ζάννας, Ερμής, Αθήναι, 1979.
- «Ελευθέριος Βενιζέλος, Κείμενα και παρεμβάσεις στο Ελεύθερον Βήμα 1922-1935», τ. Α', Το ΒΗΜΑ, 2020.
- ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, Νεώτερος Ελληνισμός από 1913 ως 1941, τόμος ΙΕ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1978
- Παπαδάκης Εμμ. Νικόλαος, «Ελευθέριος Βενιζέλος: Σελίδες μιας πολυτάραχης ζωής», Βιογραφία, Εθνικό Ίδρυμα ερυνών και μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Χανιά, 2016
- Παπαδάκης Εμμ. Νικόλαος, «Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος, ο ηγέτης» Βιογραφία, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Αθήνα 2020, Επανέκδοση β' έκδοσης 2018.
- Σβολώπουλος Κωνσταντίνος, «Ελληνική εξωτερική πολιτική 1830-1981, βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ.
- «Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο», Πρακτικά, Εταιρεία ελληνικού λογοτεχνικού και ιστορικού αρχείου, Μουσείο Μπενάκη, 1988.
- Ryan Gingeras, «Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ: Ο πατέρας των Τούρκων», Πεδίο, 2020.
- <https://www.mixanitouxronou.gr/itan-imperialistiki-i-epemvasi-tis-elladas-sti-mikra-asia/>